Literature

Әдәбият

Литература

DOI: 10.26907/2311-2042-2024-23-2-41-60

TATAR LITERARY STUDIES AT KAZAN UNIVERSITY: PAST AND PRESENT

Nurfiya Marsovna Yusupova,
Kazan Federal University,
18 Kremlyovskaya Str., Kazan, 420008, Russian Federation,
faikovich@mail.ru.

The article explores the development of literary studies at Kazan University, reviewing the university scholars' scientific research, highlighting their main aspects and scientific trends, determining the role and contribution of the university scholars to Tatar literary studies.

At Kazan University, it was in 1944 that Tatar literature was included in the curriculum and began to be taught as an academic discipline. The Department of Tatar Language and Literature was opened, attracting the leading literary scholars to this place. This phenomenon, in its turn, contributed to the development and diversification of scientific research in the field of Tatar literature in scientific-philological (the study of the Tatar literature development and literary criticism in various aspects) and methodological aspects (the development of a course of lectures, programs, textbooks and methodological guidelines for students of higher educational institutions, later for secondary school students). As the main object of our study, this article provides an analysis of this process, based on archival documents, research works, assessment of methodological and pedagogical activities of leading teachers, which accounts for the novelty and relevance of our work.

The main objective of the research within the framework of this article is to describe the development of Tatar literary studies at Kazan University, identify its main aspects and the scientific foundations of this process, which has been carried out in line with the activities of the Department of Tatar Language and Literature, later the Department of Tatar Literature, organized at the University. In this regard, this article provides a complete overview of the Tatar Literature Department's growth and development.

Key words: Kazan University, Tatar literature, literary criticism, scientific research, Tatar Literature Department

Introduction

Kazan University is not only an educational institution of world renown, but also one of the largest scientific centers, conducting orientalistic and Turkic studies. In the framework of oriental studies, the Tatar language found a place in the curriculum back in 1812; consequently, the first steps towards Turkic studies were also made at that

time. The first Tatar literary criticism studies at Kazan University are associated with the name of F. Katanov: in 1894, along with the introduction of the Tatar language teaching, research in the field of Tatar literature began, and the scholars started collecting ancient manuscripts. In 1924-25, the Kazan University Workers' Faculty introduced both the Tatar language and Tatar literature as compulsory subjects for Tatar students. In 1930, Tatar literature was taught to all students studying there, but in 1933, literature teaching was discontinued. Tatar literature as an academic subject returned only in 1944 when the Department of Tatar language and literature was opened; it was from this period that full-fledged literary studies began. That is why, the history of Tatar literary studies at Kazan University is considered to be 80 years old. Comparative studies expanded their scope of research conducted along with the teachers from the Philological Faculty of the University (V. R. Amineva, M. I. Ibragimov, A. Z. Khabibullina, E. F. Nogumanova), so the history of Tatar literary studies began later than the Kazan Turkic School was formed. That is why scientific research in the field of Tatar literary studies at Kazan University and the development of the Tatar Literature Department are inextricably linked, they are one.

In the 1920s, the social role of collecting folklore and folkloristic philological research in general, was on the increase in the country. This was mainly a spontaneous interest explained by the need to preserve and include in the scientific circulation the oral folklore samples, dedicated to the revolution and civil war and widespread at that time. In 1940–1943, the Tatars showed the growing interest in the origins and examples of oral folklore, it "was perceived as the main method of patriotic education of the people" [1, p. 102].

As a good continuation of these changes, on April 24, 1944, an order was issued by P. Zolotukhin, the Deputy Chairman of the All-Russian Committee for Higher School Affairs under the Council of People's Commissars of the USSR, on the opening on June 1, 1944, of the Tatar Language and Literature Department at V. Ulyanov-Lenin Kazan State University, and four full-time employees were sent to work there. The scientific atmosphere of the university had a great influence on the new division and the new scientific trend in the history of the University [2, p. 212]. The first head of this Department was Rabiga Khakimova who had completed her postgraduate studies at the Institute of Language and Literature of the Peoples of the USSR, the USSR Academy of Sciences. On June 30, 1944, in Moscow, she defended her candidate's dissertation on "Verb control in modern literary language", prepared under the supervision of the prominent scholar, philologist, historian, ethnographer and archaeologist N. Marr, and received the degree of candidate of philology.

The development of Tatar literary studies and, generally, the philological area of research at Kazan University, as well as the activities of the Tatar Literature Department in different periods of its work, became the object of study in the articles of R. Zamaletdinov and M. Khabutdinova [1], Kh. Minnegulov [3], D. Tumasheva [2], IKhanipova [4], I. Yarmakeev and R. Mukhammetshina, [5] and others. Moreover, in connection with the anniversary of the university in 2004, textbooks were prepared, dedicated to the scholars who made great contributions to the development of scientific research and education of the younger generation. These manuals tell us about such prominent scholars as Kh. Gusman [6], N. Yuziev [7], Sh. Sadretdinov [8] and M. Magdiev [9]. In these books, the development of Tatar literary studies is shown in connection with the research work of the individual scholars. The books, published to mark the anniversaries of the Tatar faculty in different years, contain deep thoughts regarding the development of Tatar literary criticism [10; 11; 12].

Methodological basis of work

This article aims to study the development of Tatar literary studies at Kazan University in diachronic and synchronous aspects, to describe the activities of the Department of Tatar Literature in this area, to determine its role, to outline the scientific and methodological heritage of the scholars who worked in this field.

In the article, we used the descriptive, historical-comparative and axiological methods. The descriptive method was used in studying the scientific and pedagogical-methodical activities of Kazan University scholars and teachers. The historical-comparative and axiological methods were applied to studying the history of the Tatar literary criticism development in connection with the University research.

Discussion

The opening of the Tatar Language and Literature Department enhanced the scientific research potential in the field of Tatar literary criticism at Kazan University. The first steps in

this direction were taken when a comprehensive system of the literary process in Tatar literature was defined at the level of higher education, placing its studies within a conceptual framework. With this in mind, "the members of the Department considered it necessary to develop a course in the history of Tatar literature" [4, pp. 231–232]. Naturally, scientific research in this area was conducted in the diachronic aspect: by the 1950–1951 academic year, the members of the Tatar Language and Literature Department had prepared the curricula and lecture courses on Tatar oral folklore and Tatar literature of the 19th century, Soviet literature and methods of teaching literature [13, pp. 1–51; 14, p. 145]. However, the shortage of teachers having subject-specific knowledge of particular periods in the Tatar literature development, especially medieval literature, was strongly felt even when the curricula were being written. At that time, as follows from the memoirs of Kh. Gusman, scientific material devoted to the deep layers of verbal art, distant historical pages, was acquired only on the basis of fragmentary information from individual scholars [1, p. 106]. Tatar oral folklore was initially defined as a separate academic subject, but in the process of developing the programs for this discipline, due to the ideology dominating at that time, the emphasis was placed on oral folklore samples belonging to industrial workers of the pre-revolutionary period, on the stories about their lives, ditties, songs, as well as on the study and analysis of these folklore genres. Moreover, the Department started collecting and conducting a systematic study of ditties and folk songs about the current life, the restoration of what had been destroyed, the fight against the enemies of the people and the military events [14, pp. 5–6].

The Department was also engaged in studying the history of literature, the development of verbal art in the Middle Ages in particular, returning the literary monuments to the Tatar reader. The specialists in this field take a long time to prepare, so the Department began working in this direction from its very first days. The scholars from the Kazan Institute of Language, Literature and History, Ya. Agishev, M. Gainullin, Kh. Yarmi and G. Khalit, came to help the faculty with teaching and developing programs.

From 1951, the literary scholar and expert in the theory of poetry Khatip Gusman was appointed head of the Tatar Language and Literature Department, so the development of Tatar literary criticism at Kazan University is usually associated with his name. Considering that the university did not have specialists in Tatar philology, from the very beginning, he launched the process of sending graduating students to take postgraduate courses at other universities and scientific institutions. In 1951, there were five teachers in the Department, among them one laboratory assistant and four postgraduate students. The arrival of the literary scholar Ya. Agishev at the Department made it possible to expand and deepen research in the field of literary criticism. From 1955 to 1959, I. Nurullin, Z. Mazhitov, M. Khasanov, N. Yuziev worked in the Department in the area of Tatar literature, Dzh. Almazov and A. Yakhin were invited to teach other disciplines [15, pp. 9–20].

From the mid-1950s, a team of leading young scholars, working in the field of literary studies at the Department, triggered literary research in a synchronous aspect: they studied creative trends in the literary process; in particular, such creative methods as critical realism and socialist realism were taught to students in the form of special courses [16, p. 8].

In the 1950s, a revision of school textbooks began, which led to the expansion of the research conducted by the Literature Department. As a result of the revision, it was determined that it was necessary to re-register literature before changing the textbooks, and this work was entrusted to the Department of the Tatar Language and Literature, namely to Kh. Gusman and Ya. Agishev. Beginning from this period, the Department of the Tatar Language and Literature began its methodological research and its work on syllabuses and textbooks for schools. These steps, in turn, called for the education of personnel and preparation of new scientific staff. Thus, at the Department, Tatar literature was designated as a separate scientific area, the teaching staff was assembled, and the prerequisites for the Department as an independent unit were created.

In 1960, the Department of Tatar Literature separated as an independent unit and its main development prospects were defined: 1) to solve the problem of staff shortage, intensify the training of personnel from talented youth (this also included their training at preparatory courses of other universities); 2) to perform assessment of literary sources: finding literary monuments, bringing them from archives of various countries, publishing them, launching them into the wide scientific circulation and actively using them in the practice of teaching literature at the university; 3) to write textbooks that meet modern requirements

on Tatar literature for universities; 4) to organize folklore expeditions together with students; 5) to define a scientific concept for the study of Tatar literature as a complete, inseparable process and, in this regard, to promote work on the history of literature; 6) to organize students' scientific research, preparing the university scientific potential for the future. From the moment of being defined as an independent unit, until 1989, the Department of Tatar Literature of Kazan University, headed by Kh. Gusman (1952–1975), A. Yakhin (1975–1980) and A. Akhmadullin (1981–1999), adhered to this course, developed and improved it, the main scientific interests of the Department being 1) the history of the national literature development starting from oral folklore; 2) literary theory; 3) literary criticism trends, which meant conducting thorough research in these fields.

Photocopies of literary monuments from the archives of Paris, London, Leiden were returned and were translated into Cyrillic. As a result of this work, in 1971–1979, "Kyissai Yosyf" ("The Tale of Yusuf") by Kul Gali, "Khosrau ve Shirin" ("Khosrow and Shirin") by Kotb, "Golstan bit turki" (Gulistan bit Turks) by S. Sarai were published. According to Kh. Gusman, the lack of young experts for this work made him turn to the representatives of the older generation who were asked to perform this task, namely, it was the expert in Tatar, Russian, Arabic and Farsi Z. Maksudova [1, p. 109]. Through the efforts of the rare specialist in ancient manuscripts Dzh. Almazov, who knew the Arabic, Farsi, Turkish, Uzbek, Kazakh, Russian, German and French languages well, the dastans "Kyissai Yosyf" ("The Tale of Yusuf") and "Zhomzhome soltan" ("The Skull King") were returned to the readers, and the textology of the books by G. Kandaly and G. Samitova was prepared for publication. The unique scholar, who proved that the Scythians were Turkic-speaking, began to give lectures on ancient and medieval Turkic-Tatar literature to the University students.

The personnel problem had not lost its relevance to that day, in this case not only quantitative but also qualitative changes came to the fore: preparation of teachers with doctoral and candidate degrees. For example, in 1962, for the first time in the history of Kazan University, Kh. Gusman defended the first doctoral dissertation on Tatar literature (before that, M. Gainullin presented his doctoral dissertation in Moscow). N. Yuziev, R. Ganieva, Kh. Mingnegulov, Sh. Sadretdinov joined the teaching staff of the Tatar Literature Department, defending their candidate dissertations and embarking on the path of scientific research into Tatar literary studies.

From that time on, the scientific research of each University teacher revolved around their own scientific interests. For example, Kh. Gusman and N. Yuziev [17, pp. 172–178] conducted active scientific research in the field of the structure of Tatar versification and poetics, later they were joined by Kh. Minnegulov. Sh. Sadretdinov studied the literature of the Middle Ages and the literary art of the 19th century, R. Ganieva began to study the relationship of Tatar verbal art with Eastern literatures, historian M. Usmanov managed to raise Tatar source studies to a high scientific level.

The main scientific trend of the Department was the study of the history of the national literature development, starting from folklore. The head of the Department, Kh. Gusman, began to study Tatar poetry of the 1920s in connection with socialist realism ("Egermenche ellarda tatar poeziyase" ("Tatar Poetry in the Twenties"), 1964), he shared his scientific findings with his students and taught the history of Tatar literature. The scholar was the first to set the genesis of Turkic poetry and the process of its development as an object of his study ("Turkic Verse in the Middle Ages", 1967). The formation of the Turkic-Tatar poem rhythmic structure ("Shigyr tozeleshe" ("The Structure of the Poem"), 1975) came to the forefront. The scholar communicated the results of these studies to the university students through special courses.

R. Ganieva became the main expert in the study of the connections between national verbal art and Arabic, Russian, Farsi, Iranian-Tajik and Turkic literatures. She prepared a course of lectures on the literature of the Eastern peoples [18, pp. 155–163]. In her monographs "Vostochnyi Renessans i poet Kul Gali" ("Eastern Renaissance and the Poet Kul Gali") (1988) and "Sovet konchygyshy adabiyatlarynda izhat metody mesalase" ("The Problem of the Creativity Method in the Literatures of the Soviet East") (1988) and the programs of special courses, the scholar, as the main object of her study, placed the philosophy of Plato, which formed the basis of the Eastern Renaissance philosophy, the cult of reason, the ideals of humanism and the motifs of the Renaissance, Sufism, their inclusion in the Turkic verbal art and the problem of their literary study.

In their studies, M. Magdiev, M. Bakirov and A. Yakhin focused on the systematic study of the

oral folklore development features. In 1975, Kazan University was designated as the research base for the Tartu-Moscow semiotic school, and under Yu. Nigmatullina's guidance, the structural-semiotic study of verbal art was intensified. A. Yakhin, from the Department of Tatar Literature, was appointed to substantiate and expand these studies, based on national literature, so he began his scientific research in this area [19, pp. 314–324]. Conducting this work, A. Yakhin chose samples of oral folklore as the main object of his study and explored them as a single system. This is evidenced by the following works of the scholar: "Sistema tatarskogo folklora" ("The System of Tatar Folklore") (1984), "Folklor zhanrlaryn sistema itep tiksheru tazhribase" ("Experience of a systematic study of folklore genres") (1979) written jointly with M. Bakirov's, "Khalyk izhaty asarlaren sistema itep tiksheru tazhribase" ("Experience of a systematic study of works of folk art") (1982) co-authored by M. Magdiev.

Kh. Minnegulov and Sh. Sadretdinov tirelessly studied ancient and medieval Turkic-Tatar literature and the development of 19th-century verbal art. While studying 19th-century literature as a single process, Sh. Sadretdinov developed his own concept, creating portraits of Tatar writers of this period ("Sagyit Ramiev izhaty" ("Sagit Ramiev' Work") (1974), "XIX yoz Tatar adabiaty yadkyarlare" ("Monuments of 19th-Century Tatar Literature") (co-authored by Kh. Minnegulov, 1982), etc.). Kh. Minnegulov studied both different periods of the Middle Age Literature and its entire large stage as a single complex. The scholar found creative mechanisms in the relationship of the Turkic-Tatar verbal art and medieval Eastern literatures, defining the role of Farsi, Arabic, Tajik and Azerbaijani literatures in the development of verbal art. This contributed to identifying the phenomenon of transformations in Turkic-Tatar literature, made it possible to evaluate and more clearly comprehend their traditions and innovations, explaining this phenomenon in a cause-and-effect relationship ("XIX yoz tatar khrestomatiyalere" ("Tatar Anthologies of the 19th Century") (co-authored by Sh. Sadretdinov, 1982), etc.).

The study of early 20th-century literature – the golden age of Tatar literature – became the main object of I. Nurullin's research, later followed by M. Magdiev. I. Nurullin identified the main stages in the early 20th-century literature development [20, pp. 182–188]. In his works "XX Yoz Bashy Tatar Adabiyaty" ("Tatar Literature of the Early 20th Century") (1962), "Put' k zrelosti" ("The Path to Maturity") (1971), "Tormysh ham sangat chynlygy" ("Reality of Life and Art") (1983), he developed a methodology for studying the verbal art of this period, giving creative portraits of G. Tukay, F. Amirkhan, G. Ishaki, Sh. Kamal and other writers. M. Magdiev approached the study of the Tatar literature development in the early 20th century from a completely different angle: he introduced into the scientific circulation the works of the writers who were not yet known to the general public ("Talantnyn sotcial tamyrlary: yana revolutcion kutarelesh ham berenche imperialistik sugysh ellary tatar adabiyaty tarihynnan" ("Social Roots of Talent: A New Revolutionary Upsurge and from the History of Tatar Literature during the First Imperialist War") (1990), "Adabiyat ham chynbarlyk" ("Literature and Reality") (1987), "Realismga taba: XX yoz bashy Tatar adabiyatynda chynbarlyknyn chagylyshy masalalare" ("Towards Realism: The Problems of Reflecting Reality in Tatar Literature of the Early 20th Century") (1989), etc.).

The development of Soviet literature as a single, indivisible process was at the core of the works by Z. Mazitov and N. Yuziev. Z. Mazitov became the leading expert in teaching literature of the Soviet period; in his scientific research, he studied the verbal art in the period of the Great Patriotic War ("Fatih Karim: Tormysh ham izhat yuly turynda ocherk" ("Fatih Kakim: An Essay on Life and Work"), (1963) , "Zaman sulyshyn toep: Bugenge adabiyat turynda" ("Feeling the Breath of Time: About Modern Literature") (1967), "Tatar poeziyase Boek Vatan sugyshy ellarynda" (1989) ("Tatar Poetry during the Great Patriotic War"), etc.). N. Yuziev defined the main stages of the poetry development in the Soviet period, carring out intensive work in the field of poetic studies ("Musa Jalil poemalary" ("Poems of Musa Jalil") (1960), "Tormysh poeziyase" ("Poetry of Life") (1961), "Traditciyalar yangarganda" ("When Traditions Are Renewed") (1966), "Sugyshtan songy ellardagy tatar sovet poeziyase" ("Tatar Soviet Poetry of the Post-War Period") (1971), etc.). Thus, the works of the scholars with a broad outlook developed scientific interest in a comprehensive methodology for studying the history of literature. Each scholar, within the framework of his scientific research, taught the history of verbal art from oral folklore to the Soviet period, making scientific discoveries about the literary period he studied.

In the work of the Department, the second scientific field of study was connected with the history of literary criticism; these studies were guided by M. Magdiev who defended his candidate's dissertation on the topic "Tatar Soviet Adebi Tankyite (1917–1932)" in 1964. The scholar explored the history of Tatar literary criticism and journalism, including all issues of periodicals published at the beginning of the 20th century: "Yoldyz" ("Star"), "Vakyt" ("Time"), "An" ("Mind"), etc. He clarified many literary facts in this field, publishing articles dedicated to the literary and cultural heritage of the Tatar people, the scientific heritage of such thinkers as G. Sagdi, J. Validi, G. Gali, G. Rahim, F. Sayfi-Kazanly, G. Nigmati and others. He proved the fundamental role of periodicals in the national and cultural development and the development of literary thought. Having studied the activities of ideologists and founders of the national uprising process, he was able to expand the readers' views on verbal art of this period and the development of national and cultural thought. In 1967–1970, M. Magdiev published works related to the history of the Galiya and Bubi madrasahs, introducing not only students, but also the Tatar reader and the general public to the activities of the great Tatar educators Gubaidulla and Gabdulla Bubi, G. Barudi, R. Fakhretdin, F. Karimi, Z. Kamali and others.

Theoretical research was also at the forefront of the Department's scientific research. The following works were published as results of theoretical studies: I. Nurullin ("Realism turynda" ("On Realism") (1974), "Adabiyat teoriyase" ("Theory of Literature") (1977), etc.), Kh. Gusman ("Shigyr tozeleshe" ("The Structure of a Poem") (1975), "Adabiyat teoriyase" ("Theory of Literature") (1980), "Turkic Verse in the Middle Ages" (1987), etc.).

In 1989, through the efforts of the Vice-Rector of Kazan University M. Gusmanov, the Faculty of Tatar Philology, History and Oriental Languages was opened (in 2000 it changed its name to the Faculty of Tatar Philology and History). Moreover, the changes in the socio-political and philosophical thought of that time had a great influence on literary criticism of the Renaissance, and in general, on research in the field of the Humanities. The first dean of the faculty was Doctor of Philology, Prof. T. Galiullin. He determined the main development vector of the faculty and headed it until 2001; in 2001–2011, Doctor of Historical Sciences, Prof. I. Gilyazov was appointed dean of the faculty.

During the faculty formation, the Department of Tatar Literature was divided into two subdepartments: the Department of Tatar Literature (headed by A. Akhmadullin (1981–1999), Kh. Minnegulov (1999–2009) and T. Gilazov (2009–2011)), and the Department of Methods of Teaching the Tatar Language and Literature (headed by T. Galiullin (1989–2008) and D. Zagidullina (2008–2011)). On the one hand, this division contributed to the clarification of scientific problems; on the other hand, it enabled to expand and diversify scientific and theoretical research. These two departments, related to the study of Tatar literature, became a single important center of philology for coordinating the teaching of literature in other educational institutions.

The formation of these new structural units was very timely, as that was a time when the need was felt to study the literary process in a different conceptual framework. The renewal of literary-theoretical thought, the change and branching of concepts in the area of studying literature made literary research "revise" its concepts. For the faculty of the Tatar Literature Department, these changes set the task of updating their lectures on the history of Tatar literature, doing research devoted to the new doctrines and the latest scientific achievements. The faculty coordinating center, section "Languages and Literatures of the Peoples of Russia" of the Educational Methodological Association for Teaching Classical University Education (its first chairman –T. Galiullin; later - Kh. Minnegulov and its secretary – F. Nurieva), also had a positive impact on this process.

The Tatar Literature Department, with its new ambitious young staff, began to study in a diachronic aspect folklore and verbal art in general, following its historical sequence. For example, R. Ganieva's research, based on new methodological achievements, deepened the study of verbal art in connection with the Eastern Renaissance. Her significant monographs "Tatarskaya literatura: tradititsii, vzaimosvyazi" ("Tatar Literature: Traditions and Interconnections") (2002), "Tradittsii vostochnogo Renessansa v turkskikh literaturakh srednevekov'ya i novogo vremeni" ("Traditions of the Eastern Renaissance in Turkic Literatures of the Middle Ages and New Time") (2014) "were the very first studies on creative trends, creative methods, considering one of the most difficult trends in literary criticism, exploring

modernist studies in the literature of that period and giving methodological reviews of Tatar literature in the early 20th century. They substantiated the methodological concept of synthesizing the verbal art of that period and the literary traditions of the East and West from a new national perspective" [21, p. 319].

The theory of literature and the issues of Tatar dramaturgy were studied by A. Akhmadullin ("Adabiyat beleme suzlege" ("Dictionary of Literary Studies") (1990), "Ofyklar kinaygandi" ("When Horizons Expand") (2002), "Kunellarne uyatyr: khazerge Tatar dramaturgiyase" ("It Wakes Up the Souls: Modern Tatar Dramaturgy") (2007), etc.) [22, pp. 173–181], A. Zakirzyanov ("Zaman belen berga: adabi tankyyt makalalare" ("Together with Time: Problems of Literary Criticism"), 2004) and A. Battalova ("Tatar dramaturgiyasenda yort obrazynyn usesh-uzgareshe (1960–2000 ellar) ("Growth and Development of the Image of 'House' in Tatar Dramaturgy (1960–2000)")," 2009) who carried out fruitful work at the Department.

Updating his scientific research, M. Bakirov deepened his studies in the field of theory and history of Turkic poetry [23, pp. 42–58] in his monographs devoted to Turkic-Tatar versification, oral folk art and the history of common Turkic poetry ("Gomumtorki poetry yaraluy ham in boryngy formalary" ("Creation and the Earliest Forms of Common Turkic Poetry") (1999), "Shigariyat donyasyna sayakhat. Folklordan classic yazma shigyrga kuchesh tarihynnan" ("A Journey to the World of Poetry. From the History of the Transition from Folklore to Classical Written Poetry") (1999) etc.), the research results were taught to students.

Kh. Minnegulov and his student I. Gusmanov continued the study of Turkic-Tatar literature of the Middle Ages and the development of verbal arts in the 19th century ("Magrifat zhyrchysy" ("The Singer of Enlightenment"), 2006). In addition, another trend in Kh. Minnegulov's scientific research was the return of Tatar immigrant writers' work to a wide circle of readers. This is evidenced by his publications devoted to the works of Khusaen Gabdush, Sania Giffat, Khasan Khamidulla, Akhmed Lyabib, Shigab Nigmati, Akhmed Garay, Gauhar Tuganay, Mingaz Ismagili and others, his research on Tatar newspapers and magazines published abroad ("Chit illardage Tatar adabiyaty" ("Tatar Literature Abroad"), 2007).

T. Gilazov studied the "golden period" of Tatar verbal art – the literary process in the early 20th century, its growth and development, the literary trends and movements of this period. T. Gilazov evaluated the creative work as well as the literary and cultural problems of G. Tukay, S. Ramiev, Dardemand, N. Dumavi, G. Ibragimov, Sh. Kamal, G. Iskhaki, F. Amirkhan, G. Kamal, K. Tinchurin, M. Fayzi, Sh. Akhmadiev, G. Teregulov and other writers who were actively engaged in literary work at a conceptually new height. For each writer, whose work he studied, he identified their path leading to literature, the evolution of their literary views, the views on the world reflected in their works, the growth and development of the image of the world against the background of Turkic-Tatar and Russian-European literatures; he determined the place of each writer in the literary space, describing their complete creative portrait [24, p. 189]. Having successfully defended his Ph.D. thesis "1920–1930 ellar Tatar adabi tankyite useshensa top tendentciyalar (method ham geroy problemalary)" ("The main trends in the development of Tatar literary criticism in the 1920s–1930s (the problem of method and character)") in 1992, he fruitfully worked in the field of studying the history of literary criticism ("Adbi miras: tarikh ham zaman" ("Literary Heritage: Its Past and Present"), 2006).

The teachers of the Department, R. Ganieva, Kh. Minnegulov, R. Kharrasova and T. Gilazov, actively worked on returning G. Iskhaki's name and his literary heritage. Having carried out the textual work, they introduced a large number of the writer's works into the wide scientific circulation, providing explanations. They highlighted the main stages of G. Iskhaki's work, giving it an all-round scientific assessment.

The wind of change and general renewal of life required updating the syllabus and textbooks on Tatar literature and complete revision of their content. Under the guidance of A. Akhmadullin, along with scholars from Kazan State Pedagogical University (now Kazan Federal University), a work team was created, which began compiling the syllabuses, textbooks and methodological manuals. Kh. Minnegulov, Sh. Sadretdinov and A. Zakirzyanov actively joined this work. Till 2011, Tatar schools learned Tatar literature by studying the pearls of Tatar verbal art from the textbooks created by this group.

The scientific research of the Methodology of Teaching the Tatar Language and Literature Department, which was formed only in 1989 and united the authors of different generations and different fields of knowledge, focused on the problem

of "Methodology and Methods of Teaching the Tatar Language and Literature in Schools and Universities". One part of the Department faculty studied the development of literature and theoretical thought in the 20th and 21st centuries (headed by T. Galiullin), the other part conducted research into this field in the methodological aspect (headed by D. Zagidullina).

D. Zagidullina, A. Yakhin and F. Zavgarova studied the problems of teaching literature in secondary schools. D. Zagidullina wrote and actively used the textbooks on the methods of teaching literature ("Urta maktapta Tatar adabiyatyn ukytu metodikasy" ("Methodology of Teaching Tatar Literature in Secondary Schools") (2000), "Maktapta Tatar adabiyatyn ukytu metodikasy" ("Methodology of Teaching Tatar Literature at Schools" (2004), etc.). From 1991, A. Yakhin developed an alternative syllabus, textbooks and teaching aids for grades 1–11 of secondary schools, aiming to study literary works and Tatar verbal art in general, based on the structural-semiotic method, which developed students' independent thinking "through the principle of coming from simple to complex matters in studying the writer's oeuvre, and after analyzing the literary work, the literary period and the literary trend are to be examined" [25, p. 171] He tested the books on the basis of the university and secondary school of the village of Shali in the Pestrechinsky District, later improving them, and offered them to the schools in the Republic. Thus, two departments prepared original programs and a line of textbooks for secondary comprehensive schools in two directions – traditional and alternative ones. The development of syllabuses for teaching Tatar literature in the context of the Federal State Educational Standard was later continued by D. Zagidullina and N. Yusupova: ("Tatar telelena belem biruche magarif oeshmalary ochen tatar adabiyatynnan urnak program" ("The draft program of Tatar literature for educational institutions providing instruction in the Tatar language"), 2011). The program, created under their authorship, was the main one in Tatar schools until 2023.

In addition, the teachers of the Department, D. Zagidullina, F. Zavgarova, N. Yusupova, G. Gainullina and A. Battalova, worked hard to develop methodological aids, manuals and textbooks for higher educational institutions: "Tatar adabiyaty: theoriya, tarikh" ("Tatar Literature: Theory and History") (D. Zagidullina, A. Zakirzyanov, T. Gilazov , N. Yusupova, 2004, 2006), "Adabi asar: oiranabez ham analys yasyibyz" ("Literary Work: We Study and Analyze") (D. Zagidullina, V. Amineva, M. Ibragimov, 2007), "Adabiyat beleme: terminar ham toshenchalar suzlege" ("Literary Studies: A Dictionary of Terms and Concepts") (D. Zagidullina, A. Zakirzyanov, N. Yusupova, V. Amineva, M. Ibragimov, T. Gilazov and G. Gainullina, 2007), "Tatar adabiyatynnan tablitcalar" ("Tables on Tatar Literature") (D. Zagidullina, N. Yusupova and A. Zakirzyanov, 2009), "Tatar adabiyaty. Berdam republic imtihanyna azerlanu ochen kullanma" ("Tatar Literature. A Guide to Preparing for the Unified Republican Exam") (N. Yusupova, 2008, 2010, 2011), "XX gasyr Tatar adabiyaty tarikhy: yugary uku yortlary ochen dareslek" ("History of Tatar Literature of the Twentieth Century: A Textbook for Universities") (D. Zagidullina and N. Yusupova, 2011), "Folklor practikasy" ("Folklore Practice") (F. Zavgarova and A. Battalova, 2009) and others.

T. Galiullin studied Tatar poetry of the 20th century as a literary trend in a diachronic aspect, creating his own school in this area, he trained students capable of continuing his work ("Shigariyat baskychlary" ("Stages of Poetry") (2002), "Shekhesne gasyrlar tudyra" ("Personality is Made by Centuries")) (2003), "Adabiyat – khater hazinese" ("Literature is a Treasure of Memory") (2008), "Yaktylyk" ("Light") (2011), etc.). D. Zagidullina studied the history of national literature as a synchronous system and proposed her own scientific concept, her scientific research mainly focusing on this problem ("Adabiyat kanunnary ham zaman" ("Literary Laws and Time") (2000), "Modernism ham XX yoz bashy Tatar prozasy" ("Modernism and Tatar Prose of the Early 20th Century") (2003), "Donya surate uzgaru" ("Changing the Worldview") (2006), "Yana dulkynda" ("On a New Wave") (2006), "Istoriya nauki o literature u Tatar" ("History of the Literary Research among the Tatars") (2011), etc.). N. Yusupova and G. Gainullina's scientific research is aimed at studying Tatar literature in the 20th century and modern Tatar literature. In their works, the content and features of verbal art forms are assessed in structural-semiotic and narratological aspects, highlighting the formation of new trends in the aspects of styles, creative trends and areas of study.

In order to conduct such a broad scientific and methodological research, new forces are undoubtedly needed, that is young scholars with

broad academic views, who have their own opinion regarding this or that literary phenomenon. In this regard, of special importance was the formation of the Council for the Defense of Doctoral and Candidate Dissertations on the Literatures of the Peoples of the Russian Federation, on Turkic Languages (the Chairman – T. Galiullin) in 1991. From that time on until today, many teachers in the Tatar Literature Department have prepared their candidate and doctoral dissertations under the supervision of senior scholars working at the same university, receiving academic degrees at this Council and becoming full-fledged researchers (F. Galimullin, H. Minnegulov, M. Bakirov, D. Zagidullina, F. Saifulina, A. Zakirzyanov, N. Yusupova, G. Gainullina, A. Battalova, I. Gumerov, L. Khaidarov, R. Sabirov, and others). This fact indicates that Tatar literary studies have become a comprehensive scientific school at Kazan University.

Since 2011, a new period has begun for the Department of Tatar Literature: the formation of Kazan Federal University, the merger of the departments of the Kazan State University and Tatar State University of Humanities and Education, which were engaged in the study of Tatar literature, has led to qualitative and quantitative changes. The merger of these departments contributed to the expansion and deepening of scientific and methodological research, raising the educational institution to the level of a federal university, which made it possible to conduct scientific research at a new scientific level.

Today, the scientific research, conducted by the Department of Tatar Literature (headed by F. Saifulina), is focused on the study of the Tatar literary process within the framework of the synthesis of Western and Eastern cultures, in the context of the verbal art of the peoples from the Volga and Cis-Urals Regions. In numerous works by F. Saifulina, L. Mingazova and G. Kayumova, the literary-aesthetic and philosophical-ethical foundations of Tatar children's literature, regional literature and oral folklore are the objects of scientific studies, they explore the texts in comparison with the literary works of the peoples from the Volga and Cis-Urals Regions. F. Galimullin, N. Yusupova, M. Khabutdinova, G. Gainullina and T. Gilazov are engaged in the study of Tatar literature in the synthesis of Russian, Western and Eastern cultures, in the context of the literary oeuvre of the peoples from the Volga and Pre-Urals in diachronic and synchronic aspects, their works study the theory, history of literary works and Tatar literary criticism as a single system. As a result of these studies, the teachers of the Department annually publish monographs, teaching aids and textbooks on Tatar literature for university students.

During this period of time, two doctoral dissertations were defended at the Department (N. Yusupova and L. Mingazova), under the supervision of the Department's scholars (F. Galimullin, F. Saifulina, L. Mingazova, N. Yusupova and G. Gainullina), more than a dozen students completed their postgraduate studies, defended their candidate dissertations. The scholars, studying the literatures of the Volga Region peoples and the Turkic peoples living abroad, undergo internships at the Tatar Literature Department, improving their knowledge and conducting joint projects.

The teachers of the Department take an active part in the preparation of academic publications and the compilation of encyclopedias. They carry out systematic work studying the works of individual writers, returning the spiritual heritage to the Tatar reader and introducing it into the wide scientific circulation (F. Saifulina, M. Khabutdinova, G. Gainullina and N. Yusupova). They are involved in the compilation of textbooks and teaching aids for comprehensive schools and gymnasiums (F. Galimullin, L. Mingazova, N. Yusupova).

The Department implements a large number of projects related to the study of Tatar literature. In addition, as the members of the only independent structural unit engaged in the study of Tatar literature in higher educational institutions, the teachers of the Department take an active part in the social and cultural life of our republic. Today, the Department of Tatar Literature is not just an ordinary department, but also a center for studying Tatar literature, sparking young people's interest and coordinating scientific and methodological research in this area.

Conclusions

In 2024, the Tatar Literature Department of Kazan University celebrates its 80th anniversary; also, it has been 80 years since the beginning of research related to Tatar literary criticism in this educational institution. Having started its journey with a small formation, the Department is celebrating this anniversary date having a high reputation as a scientific center for the study of Tatar literature and coordinator of scientific and methodological research. During this time,

research on Tatar literary criticism at the Department was carried out mainly in three aspects – theoretical, diachronic-synchronic and methodological. This scientific and methodological research is supported by monographs, textbooks, lectures and special course programs integrated into a single unified system. A generation of new scholars has grown up at the University, those who studied here in different years and were taught by the faculty of the Tatar Literature Department. Today they themselves teach students, making important contributions to scientific research, ensuring the connection between generations. May our path at Kazan University continue to be long and fruitful!

References

1. Zamaletdinov, R. R., Khabutdinova, M. M. (2018). *Istoriya sozdaniya otdeleniya tatarskogo yazyka i literatury v kazanskom universitete v vospominaniyakh prepodavatelei i pervykh studentov* [The Department of Tatar Language and Literature in Kazan University: The History of Its Creation in Memories of the Faculty Members and Alumni]. Tatarica. No. 1(10), pp. 91–113. (In Russian)

2. Tumasheva, D. G. (1996). *Razvitie tatarskogo yazykoznaniya v Kazanskom universitete (1944–1995)* [Development of Tatar Linguistics at Kazan University]. Gasyrlar avazy – Ekho vekov. No. 1/2, pp. 212–216. (In Russian)

3. Minnegulov, Kh. Yu. (2015). *Tatarskaya slovesnost' v kazanskom universitete* [Tatar Literature at Kazan University]. Nauchnyi Tatarstan. No. 1, pp. 65–71. (In Russian)

4. Khanipova, I. I. (2021). *Sozdanie kafedry tatarskogo yazyka i literatury v Kazanskom gosudarstvennom universitete i ee deyatel'nost' s serediny 1940-kh - 1950-e gody* [Creation of the Tatar Language and Literature Department at Kazan State University and Its Activities in the the Middle of 1940s–1950s]. Istoricheskaya ehtnologiya. Vol. 6. No. 2, pp. 231–241. (In Russian)

5. Yarmakeev, I. E., Mukhametshina, R. F. (2021). *Filologiya v Kazanskom federal'nom universitete: proshloe – nastoyashchee – budushchee* [Philology at Kazan Federal University: Past – Present – Future]. Mir russkogo slova. No. 1, pp. 111–121. (In Russian)

6. Minnegulov, Kh. Yu. (2002). *Khatip Usmanovich Usmanov* [Khatip Usmanovich Usmanov]. 20 p. Kazan, Kazan university. (In Russian)

7. Galiullin, T. N. (2002). *Nil Gafur uly Yuziev* [Nil Gafurovich Yuziev]. 20 p. Kazan, Kazan university. (In Tatar)

8. Minnegulov, Kh. Yu. (2003). *Shaikhi Alavetdin uly Sadretdinov* [Shaikhi Alavetdinovich Sadretdinov]. 20 p. Kazan, Kazan university. (In Tatar)

9. Zagidullina, D. F. (2003). *Muhammat Sungat uly Magdiev* [Muhammat Sungatovich Magdiev]. 28 p. Kazan, Kazan university. (In Tatar)

10. *Tatar fakul'tetyna 50 el* (1994) [Tatar Faculty Is 50 Years Old]. 70 p. Kazan, Shakli fakhem. (In Tatar)

11. *Tatar fakul'tetyna 60 el* (2004) [Tatar Faculty Is 60 Years Old]. 143 p. Kazan, Kazan universitety tipografiyase. (In Tatar)

12. *Tatar filologiyase ham tarikhy fakul'tety* (2004) [The Faculty of Tatar Philology and History]. Kazan, B. i. 42 p. (In Tatar)

13. *Tatarstan Respublikasy Daulat arkhivy* [State Archive of the Republic of Tatarstan]. F. R-1337. Op. 2. D. 167. Pp. 1–51. (In Tatar)

14. *Tatarstan Respublikasy Daulat arkhivy* [State Archive of the Republic of Tatarstan]. F. R-1337. Op. 2. D. 168. Pp. 5–145. (In Tatar)

15. *Tatarstan Respublikasy Daulat arkhivy* [State Archive of the Republic of Tatarstan]. F. R-1337. Op. 2. D. 507. Pp. 9–20. (In Tatar)

16. *Tatarstan Respublikasy Daulat arkhivy* [State Archive of the Republic of Tatarstan]. F. R-1337. Op. 2. D. 238. P. 8. (In Tatar)

17. Yusupova, N. M. (2021). *Nauchno-kriticheskaya deyatel'nost' Nila Gafurovicha Yuzieva* [Scientific Activities and Literary Criticism of Nil Gafurovich Yuziev]. TATARICA. No. 16, pp. 172–178. (In Russian)

18. Zakirzyanov, A. M. (2022). *Vkladyvaya teplo svoei dushi (K 90-letiyu Rezedy Ganievoi)* [Investing the Warmth of Her Soul… (the 90th Anniversary of Reseda Ganiyeva)]. Tatarica. No. 1 (22), pp. 155–163. (In Russian)

19. Motigullina, A. R., Gaynullina, G. R. (2016). *A. Yakhin kak yarkii predstavitel' nauchnoi shkoly sistemno-kompleksnogo izucheniya literatury i iskusstva Kazanskogo universiteta* [A. Yakhin as a Prominent Representative of the Kazan University Scientific School of the System-Comprehensive Research into Literature and Art]. Philology and Culture. No. 4 (46), pp. 314–324. (In Russian)

20. Kharrasova, R. F. (2023). *Ibrahim Zinnat uly Nurullin – galim, tankyit'che ham prozaik* [Ibragim Nurullin as a Scientist, Critic and Prose Writer]. Tatarica. No. 20 (1), pp. 182–188. (In Tatar)

21. Yusupova, N. M., Gaynullina, G. R. (2022). *Zhizn', posvyashchennaya nauke (K 90-letiyu so dnya rozhdeniya professora kazanskogo universiteta R.K. Ganievoi)* [A Life Dedicated to Science (On the 90th anniversary of Kazan University Professor R. Ganieva)]. Philology and Culture. No. 3 (69), pp. 316–321. (In Russian)

22. Sayfulina, F. S. (2022). *Kurenekle adabiyat galime Azat Gyil'mulla uly Akhmadullin* [Outstanding Literary Scholar Azat Gilmullinovich Akhmadullin]. Tatarica. No. 2(19), pp. 173–181. (In Tatar)

23. Ylmaz, G. M., Zavgarova, F. Kh., Khabutdinova, M. M. (2023). *Tvorcheskii portret fol'klorista Marselya Bakirova v zerkale ego lichnykh vospominanii i v otsenke sovremennikov* [Folklorist

Marcel Bakirov's Creative Portrait in the Mirror of His Personal Memories and in the Assessment of His Contemporaries]. Tatarica. No. 2 (21), pp. 42–58. (In Russian)

24. Khabutdinova, M. M., Yusupova, N. M. (2020). *Literaturno-kriticheskaya i nauchnaya deyatel'nost' T. Sh. Gilazova* [T. Gilazov's Literary-Critical and Scientific Activity]. Philology and Culture. No. 4 (62), pp. 187–190. (In Russian)

25. Yusupov, A. F. (2021). *Al'bert Gatuf uly Yakhinnyn fanni-metodik eshchanlege* [Scientific and Methodological Work of Albert Yakhin]. TATARICA. No. 17 (1), pp. 166–171. (In Tatar)

КАЗАН УНИВЕРСИТЕТЫНДА ТАТАР ӘДӘБИЯТ БЕЛЕМЕ: ТАРИХЫ ҺӘМ БҮГЕНГЕСЕ

Нурфия Марс кызы Юсупова,
Казан федераль университеты,
Россия, 420008, Казан ш., Кремль ур., 18 нче йорт,
faikovich@mail.ru.

Мәкалә Казан университетында татар әдәбият белеменең үсешен өйрәнүне алга куя, уку йортында эшләгән галимнәрнең фәнни эшчәнлегенә күзәтү аша әлеге процессның төп аспектларын, гыйльми юнәлешләрен аерып чыгара, шушы юлда уку йортының, анда эшләгән галимнәрнең татар әдәбият белеменә керткән өлешен, урынын тәгаенләштерә.

Казан университетында татар әдәбияты, уку-укыту программаларына кертелеп, предмет буларак, 1944 елда укытыла башлый, татар теле һәм әдәбияты кафедрасының оешуы татар әдәбияты буенча әйдәп баручы белгечләрнең шушы мәйданга тупланауына зур йогынты ясый. Бу күренеш, үз чиратында, университетта татар әдәбият белеме өлкәсендәге гыйльми эзләнүләрнең фәнни-филологик (татар әдәбиятын, тәнкыйди фикер үсешен төрле яссылыкларда өйрәнү) һәм методик (югары уку йортлары студентлары, соңрак урта мәктәп укучылары өчен лекцияләр курсы, программалар, дәреслекләр, методик кулланмалар эшләү) аспектларда формалашуын һәм тармакланып үсүен тәэмин итә. Әлеге мәкалә шушы процессны төп өйрәнү объекты итеп куя, архив документларына таянып, фәнни хезмәтләргә, әйдәп баручы мөгаллимнәрнең методик һәм педагогик эшчәнлегенә бәя аша раслый, аның яңалыгы һәм актуальлеге шуның белән билгеләнә.

Мәкалә чикләрендәге эзләнүләрнең төп максаты – Казан университетында татар әдәбият белеменең үсешен, әлеге процессның төп аспектларын, гыйльми нигезләрен билгеләү. Бу процесс уку йортында оешкан татар теле һәм әдәбияты, соңрак татар әдәбияты кафедрасының эшчәнлеге белән янәшә, шушы структур берәмлек эчендә алып барыла. Шуңа мөнәсәбәттә әлеге язмада татар әдәбияты кафедрасының үсеш-үзгәреш тарихына да бөтенлекле күзәтү ясала.

Төп төшенчәләр: Казан университеты, татар әдәбияты, әдәбият белеме, фәнни эшчәнлек, татар әдәбияты кафедрасы

Кереш

Казан университеты – дөньякүләм танылган уку йорты, белем учагы гына түгел, тарихының буеннан-буена ориенталистик, тюркологик тикшеренүләрне күз уңында тоткан көчле, фәнни куәскә ия гыйльми үзәкләрнең берсе дә. Татар теле ориенталистика кысаларында 1812 елда ук уку программаларында урын ала, табигый төстә тюркологик тикшеренүләр юлындагы тәүге адымнар да шул вакытта ук ясала. Казан университетында татар әдәбият белеменә бәйле тәүге эзләнүләр Н.Ф. Катанов исеме белән бәйләнгән: 1894 елда ул, татар телен укытуны тергезү белән беррәттән, әдәбият белеме буенча да аерым эзләнүләрне башлап җибәрә, кулъязмаларны җыю, тикшерү эшен дәвам итә. 1924-25 уку елыннан Казан университетының эшчеләр факультетында укучы татар студентлары өчен, татар теле белән беррәттән, татар әдәбияты мәҗбүри предмет буларак укытыла башлый. 1930 елдан биредә укучы барлык студентларга да татар әдәбиятыннан дәресләр бирелә, әмма 1933 елда туктатыла.

Татар әдәбиятын укыту кабат 1944 елда – татар теле һәм әдәбияты кафедрасы оешкан

чорда – тергезелә һәм әдәбият белеменә бәйле тулы канлы эзләнүләр дә шушы дәвердән башланып китә. Шуңа да Казан университетында татар әдәбият белеменә бәйле тикшеренүләрнең 80 еллык тарихы бар дип исәпләнә. Уку йортында татар әдәбият белеме өлкәсендәге фәнни эзләнүләр һәм татар әдәбияты кафедрасы үсеше бер-берсе белән тыгыз бәйләнгән, алар бербөтен.

1920 елларда ил күләмендә фольклор җыюның, фольклористик һәм, гомумән, филологик тикшеренүләрнең иҗтимагый әһәмияте көчәя. Ул, асылда, стихияле рәвештә барлыкка килеп, үз чорында киң таралыш алган инкыйлабка һәм гражданнар сугышына бәйле халык авыз иҗаты үрнәкләрен саклауның кирәклеге һәм фәнни әйләнешкә кертеп җибәрүнең мөһимлеге белән аңлатыла. 1940–1943 елларда татарларда да үз тамырлары, халык авыз иҗаты үрнәкләре белән кызыксыну көчәя, ул «халыкны патриотик тәрбияләүнең нигез чарасы итеп күрелә башлый» [1, б. 102].

Әлеге үзгәрешләрнең матур бер дәвамы төсендә, 1944 елның 24 апрелендә СССР Халык Комиссарлары Советы каршындагы Югары мәктәп эшләре буенча Бөтенсоюз комитетының рәис урынбасары П. Золотухинның 1944 елның 1 июненнән В.И. Ульянов-Ленин исемендәге Казан дәүләт университетында татар теле һәм әдәбияты кафедрасы ачылу турындагы приказы чыга һәм аңа 4 штат бирелә. Университет тарихында яңа структур берәмлекнең һәм фәнни юнәлешнең ачылуына уку йортындагы фәнни атмосфера да зур йогынты ясый [2, б. 212]. Аның беренче мөдире итеп СССР Фәннәр академиясенең Тел, СССР халыкларының язма мирасын өйрәнү институтында аспирантура тәмамлап, 1944 елның 30 июнендә Мәскәүдә атаклы галим, филолог, тарихчы, этнограф һәм археолог Н. Марр җитәкчелегендә «Глагольное управление в современном литературном языке» темасына кандидатлык диссертациясен яклаган һәм филология фәннәре кандидаты дәрәҗәсен алган Рәбига Афзал кызы Хәкимова билгеләнә.

Казан университетында татар әдәбият белеменең, гомумән, филология юнәлешенең үсеше, татар әдәбияты кафедрасының аерым чорлардагы эшчәнлеге Р.Р. Җамалетдинов һәм М.М. Хәбетдинова [1], Х.Й. Миңнегулов [3], Д.Г. Тумашева [2], И.И. Ханипова [4], И.Э. Ярмәкәев, Р.Ф. Мөхәммәтшина [5] һ.б. галимнәрнең мәкаләләрендә өйрәнү объекты итеп күтәрелә. Моннан тыш, университетның 2004 елгы юбилее уңаеннан биредә гыйльми тикшеренүләр үсешенә, яшь буынны тәрбияләүгә мөһим өлеш керткән галимнәргә бәйле ярдәмлек-кулланмалар эшләнә. Х.Г. Госман [6], Н.Г. Юзиев [7], Ш.Ә. Садретдинов [8], М.С. Мәһдиев [9] кебек шәхесләргә атап язылган әлеге кулланмаларда да татар әдәбият белеменең үсеше аерым галимнәр эшчәнлегенә мөнәсәбәтле яктыртыла. Татар факультетының төрле еллардагы юбилейларына атап эшләнгән китапларда да татар әдәбият белеменең үсешенә бәйле аерым фикерләр урын ала [10; 11; 12].

Хезмәтнең методологик нигезе

Әлеге мәкаләдә Казан университетында татар әдәбият белеменең диахроник һәм синхроник аспектларда үсешен өйрәнү, шушы юлда татар әдәбияты кафедрасының эшчәнлеген тасвирлау, тоткан урынын билгеләү, бу өлкәдә хезмәт куйган галимнәрнең фәнни-методик мирасын барлау бурычы куела.

Мәкаләне язу барышында, төп методлар буларак, тасвирлама, тарихи-чагыштырма һәм аксиологик методлар үзәккә куелды. Тасвирлама метод Казан университеты галим-мөгаллимнәренең фәнни һәм педагогик-методик эшчәнлеген өйрәнү юлында файдаланылды. Тарихи-чагыштырма һәм аксиологик методлар уку йорты белән бәйле татар әдәбият белеменең үсеш-үзгәреш тарихын өйрәнү барышында кулланылды.

Фикер алышу

Татар теле һәм әдәбияты кафедрасы оешу Казан университетында татар әдәбият белеме өлкәсендәге фәнни эзләнүләрнең көчәюенә зур этәргеч ясый. Бу юлдагы тәүге адымнар татар әдәбиятыннан югары белемнең әдәби барышны бөтенлекле системага салып, концептуаль нигездә өйрәнелергә тиешлеген көн тәртибенә куюдан башланып китә. Шуны күздә тотып, оешкан вакытта ук «кафедра әгъзалары татар әдәбияты тарихы курсын эшләү»нең [4, б. 231-232] мөһимлеген күтәреп чыга. Табигый ки, бу юнәлештәге фәнни эзләнүләр диахроник аспектта үсеп китә: 1950-1951 уку елына татар теле һәм әдәбияты кафедрасы әгъзалары тарафыннан татар халык авыз иҗаты, XIX гасыр татар әдәбияты, Совет әдәбияты, әдәбият укыту методикасы буенча уку-укыту программалары, лекцияләр курсы эшләнеп җитә [13, б. 1-51; 14, б. 145]. Әмма аерым чорларны, аеруча урта гасырлар әдәбиятын укыту өчен белгечләр булмавы программалар эшләү барышында ук үзен нык сиздерә.

Х.Г. Госман истәлекләреннән күренгәнчә, ул вакытта сүз сәнгатенең тирән катламнарына, ерак тарихи сәхифәләренә бәйле фәнни материал аерым әдипләр турындагы өзек-өзек мәгълүматлардан гына оештырыла [1, б. 106]. Татар халык авыз иҗаты башта ук аерым предмет буларак аерып куела, әмма аның буенча программалар төзү барышында, шул чор идеологиясенә аваздаш төстә, инкыйлабка кадәрге фабрика һәм завод эшчеләренең халык авыз иҗаты үрнәкләре, эшчеләр язмышына бәйле хикәятләр, такмаклар, җырлар алга чыгарыла, әлеге фольклор жанрларын анализлауга, өйрәнүгә басым ясала. Болардан тыш, шул чор тормышына, җимерекләрне торгызуга бәйле яисә халык дошманнары, сугыш вакыйгалары белән көрәш дулкынында язылган такмаклар, халык җырлары тупланып, аларны өйрәнүнең эзлекле системасы юнәлешендә эш башланып китә [14, б. 5-6].

Әдәбият тарихын, бигрәк тә урта гасырлар сүз сәнгате үсешен өйрәнү һәрдаим әдәби ядкярләрне татар укучысына кайтару эше белән янәшә алып барыла, мондый белгечләрнең бер көндә генә әзерләнмәвен күздә тотып, беренче көннәреннән үк кафедра бу юнәлештә дә эшне башлап җибәрә. Уку-укыту эшен җайга салуда, программалар эшләүдә укытучы-мөгаллимнәргә Казан Тел, әдәбият һәм тарих институты (КТӘТИ) галимнәре Я.Х. Агишев, М.Х. Гайнуллин, Х.Х. Ярми, Г.М. Халитләр дә ярдәмгә килә.

1951 елдан татар теле һәм әдәбияты кафедрасы мөдире итеп әдәбиятчы галим, шигырь теориясе белгече Хатип Госман билгеләнә, Казан университетында татар әдәбият белеменең үсеше һәм тармаклануы нәкъ менә аның исеме белән бәйләнеп китә. Татар филологиясе буенча университетта эшләрлек белгечләр булмауны күздә тотып, ул башта ук чыгарылыш курс студентларын башка уку йортларына, фәнни оешмаларга аспирантурага җибәрү эшен җайга сала. 1951 елдан кафедрада укытучылар саны 5кә җиткерелә, аларга 1 лаборант билгеләнеп, 4 аспирант алына. Кафедрага әдәбиятчы Я. Агишевның килүе дә әдәбият белемендәге эзләнүләрне киңәйтү һәм тирәнәйтү мөмкинлеген бирә. 1955 елдан 1959 елга кадәр кафедрага татар әдәбияты юнәлеше буенча И.З. Нуруллин, З.М. Мәҗитов, М.Х. Хәсәнов, Н.Г. Юзиев эшкә алына, Ж.Д. Алмазов һәм А.Г. Яхин аерым сәгатьләр укыту өчен чакырыла [15, б. 9-20].

Кафедрада әдәбият белеме өлкәсендә әйдәп баручы яшь белгечләрнең туплануы 1950 елларның уртасыннан әдәби-нәзари эзләнүләрнең синхроник аспектта алып барыла башлавына да зур этәргеч бирә: әдәби барышта иҗат юнәлешләре һәм агымнары, аерым алганда, тәнкыйди реализм һәм социалистик реализм иҗат методлары өйрәнелеп, студентларга махсус курс форматында укытыла башлый [16, б. 8].

1950 елларда мәктәпләр өчен язылган дәреслекләргә ревизия башлану әдәбият кафедрасында эшчәнлек мәйданнарының киңәюенә китерә. Ревизия нәтиҗәсендә дәреслекләрдә инкыйлабка кадәрге әдәбиятны яңадан язу кирәклеге көн тәртибенә куела һәм бу эш тә университетның татар теле һәм әдәбияты кафедрасына, аерым алганда, Х.Г. Госман һәм Я.Х. Агишевка йөкләнә. Шушы чордан башлап, университетның татар теле һәм әдәбияты кафедрасында методик эзләнүләр, мәктәпләр өчен программа-дәреслекләр язу эше башланып китә. Ә бу үзеннән-үзе кадрлар үстерү, яңа гыйльми көчләр әзерләү мәсьәләсен көн тәртибенә куя. Шул рәвешле кафедрада татар әдәбияты аерым юнәлеш булып формалашып өлгерә, укытучылар составы туплана, мөстәкыйль берәмлек буларак аерылып чыгу өчен тулы җирлек әзерләнеп җитә.

1960 елда татар әдәбияты кафедрасы мөстәкыйль берәмлек буларак аерылып чыга, һәм алга таба аның төп үсеш перспективалары билгеләнә: 1) кадрлар мәсьәләсен хәл итү, актив төстә талантлы яшьләр арасыннан кадрлар әзерләүне активлаштыру (моның өчен башка югары уку йортларындагы әзерлек курсларында укып кайту да күздә тотыла); 2) текстологик эш: әдәби ядкярләрне табып, төрле илләрнең архивларыннан кайтартып, бастырып чыгару һәм киң фәнни әйләнешкә кертеп җибәрү, аларны университетта әдәбият укыту барышында иркен файдалану; 3) татар әдәбияты буенча югары уку йортлары өчен көн таләбенә җавап биргән дәреслекләр язу; 4) студентлар белән берлектә фольклор экспедицияләрен оештыру; 5) татар әдәбиятын бөтенлекле, эзлекле процесс буларак өйрәнүнең фәнни концепциясен булдыру һәм шушы нигездә әдәбият тарихын эшләп чыгу; 6) студентларның фәнни эшчәнлеген җайга салу, шул юлда киләчәк өчен фәнни потенциал әзерләү. Аерым мөстәкыйль берәмлек булып аерылып чykканнан башлап, 1989 елга кадәр Казан университетының татар әдәбияты

кафедрасы Х.Г. Госман (1952–1975), А.Г. Яхин (1975–1980), А.Г. Әхмәдуллин (1981–1999) мөдирлегендә шушы юнәлешләрне нигез итеп алып үсә-камилләшә; 1) халык авыз иҗатыннан башлап, милли әдәбиятның үсеш-үзгәреш тарихы; 2) әдәбият теориясе; 3) әдәби тәнкыйть юнәлешләре, шушы юнәлешләрдә тирән гыйльми эзләнүләр алып бару татар әдәбияты кафедрасының төп фәнни мәсләге итеп куела.

Париж, Лондон, Лейден архивларында яткан урта гасыр әдәби ядкярләренең фотокопияләре кайтартылып, кириллицага күчерелә башлый. Шушы эшчәнлекнең нәтиҗәсе буларак 1971–1979 еллар аралыгында Кол Галинең «Кыйссаи Йосыф», Котбның «Хөсрәү вә Ширин», Сәйф Сараиның «Гөлстан бит-төрки» басмалары дөнья күрә. Х. Госман күрсәткәнчә, бу эшне башкарырлык яшьләр җитмәү сәбәпле, өлкән буын вәкилләре, аерым алганда, татар, рус, гарәп, фарсы телләрен яхшы белгән З.А. Максудова да эшкә тартыла [1, б. 109]. Гарәп, фарсы, төрек, үзбәк, казакъ, рус, алман һәм француз телләрен яхшы белгән, борынгы кулъязмалар буенча сирәк белгеч Җ.Д. Алмазов көче белән «Кыйссаи Йосыф», «Җөмҗөмә солтан» дастаннары укучыга кайтарыла, Г. Кандалый, Г. Сәмитова китапларының текстологиясе эшләнеп, бастырып чыгарыла. Скифларның төрки телле булуларын раслаган уникаль галим студентларга борынгы һәм урта гасырлар төрки-татар әдәбияты буенча лекцияләр укый башлый.

Кадрлар мәсьәләсе үзенең актуальлеген югалтмый, бу очракта сан гына түгел, сыйфат үзгәреше алга куела башлый: фән докторлары, фән кандидатлары әзерләү эше актуальләшә. Мәсәлән, 1962 елда Казан университеты тарихында Х.Г. Госман тарафыннан татар әдәбияты буенча беренче докторлык диссертациясе яклана (аңа кадәр М.Х. Гайнуллин докторлык диссертациясен Мәскәүдә яклап кайткан була). Татар әдәбияты кафедрасының укытучылар составына Н.Г. Юзиев, Р.К. Ганиева, Х.Й. Миңнегулов, Ш.Ә. Садретдиновлар килеп кушыла, алар кандидатлык диссертацияләрен яклап, татар әдәбият белемен үстерү юлына чыга.

Шушы чордан университеттагы һәр галим-мөгаллимнең фәнни эзләнүләре үз гыйльми юнәлеше тирәсендә тупланып үсеп китә. Мисал өчен, Х.Г. Госман һәм Н.Г. Юзиев [17, б. 172–178] татар шигырь төзелеше һәм поэтикасы юнәлешендә киң фәнни эзләнүләр алып бара, соңрак аларга килеп кушылган Х.Й. Миңнегулов, Ш.Ә. Садретдинов урта гасыр әдәбиятын, XIX гасыр сүз сәнгатен тикшерүгә, Р.К. Ганиева татар сүз сәнгатенең көнчыгыш әдәбиятлары белән бәйләнешләрен өйрәнүгә керешә, тарихчы М.А. Усманов татар чыганакчылык белемен фәнни дәрәҗәгә күтәрү белән ярдәм итә.

Милли әдәбиятның фольклордан башлап, үсеш-үзгәреш тарихын өйрәнү кафедраның төп фәнни юнәлешен хасил итә. Кафедра мөдире булган Х.Г. Госман 1920 еллар татар шигъриятен социалистик реализм белән бәйләнештә өйрәнү юлына кереп китә («Егерменче елларда татар поэзиясе», 1964), үз фәнни нәтиҗәләрен студентлар белән уртаклашып, татар әдәбияты тарихын укыта. Галим тарафыннан тәүге тапкыр төрки поэзиянең генезисы һәм үсеш-үзгәреш барышы өйрәнү объекты булып күтәрелә («Тюркский стих в средние века», 1967), төрки-татар шигыренең ритмик төзелеше формалашу хакындагы фәнни тәгълимат мәйданга чыга («Шигырь төзелеше», 1975) һәм бу эзләнүләрнең төп нәтиҗәләре университет студентларына махсус курслар буларак барып ирешә.

Р.К. Ганиева милли сүз сәнгатенең гареб, рус, фарсы, гарәп, иран-таҗик, төрки әдәбиятлар белән бәйләнешләрен өйрәнү юнәлешендә төп белгечкә әверелә, Шәрык халыклары әдәбияты буенча лекцияләр курсын эшли [18, б. 155–163]. Галимә «Восточный Ренессанс и поэт Кул Гали» (1988), «Совет көнчыгышы әдәбиятларында иҗат методы мәсьәләсе» (1988) кебек монографияләрендә һәм махсус курс программаларында көнчыгыш яңарыш фәлсәфәсенең үзәген тәшкил иткән әфлатүн фәлсәфәсен, акыл культын, гуманлылык идеалларын яки ренессанс, суфичылык мотивларын, аларның төрки сүз сәнгатьләренә килеп керү һәм әдәби үзләштерелү хасиятләрен төп өйрәнү объекты итеп күтәрә.

М.Х. Бакиров, М.С. Мәһдиев, А.Г. Яхин эзләнүләрендә халык авыз иҗатының үсеш-үзгәреш үзенчәлеген системалы тикшерү алга куела. 1975 елда Казан университеты Тарту-Мәскәү семиотик мәктәбе тикшеренүләренең бер базасы итеп билгеләнә, Й.Г. Нигъмәтуллина җитәкчелегендә сүз сәнгатен структур-семиотик тикшерүләр активлашып китә. Бу эзләнүләрне милли әдәбият материалында раслауга һәм киңәйтүгә татар әдәбияты кафедрасыннан А.Г. Яхин

билгеләнә һәм үзенең фәнни эшчәнлеген шушы нәзари тәгълиматка нигезләнеп оештыра башлый [19, б. 314–324]. Бу юлда А.Г. Яхин төп өйрәнү объекты итеп халык авыз иҗаты үрнәкләрен сайлап ала һәм аны бөтенлекле система итеп тикшереп чыга. Галимнең «Система татарского фольклора» (1984), М.Х. Бакиров белән берлектә язылган «Фольклор жанрларын система итеп тикшерү тәҗрибәсе» (1979), М.С. Мәһдиев белән бергә нәшер ителгән «Халык иҗаты әсәрләрен система итеп тикшерү тәҗрибәсе» (1982) хезмәтләре шуны раслый.

Х.Й. Миңнегулов һәм Ш.Ә. Садретдинов борынгы һәм урта гасырлар төрки-татар әдәбиятын, XIX гасыр сүз сәнгате үсешен өйрәнүне җәелдереп җибәрә. Ш.Ә. Садретдинов XIX гасыр әдәбиятын бербөтен процесс буларак тикшерү юлында үз концепциясен булдыра, шушы дәвер татар әдипләренең иҗат портретларын тудыра («Сәгыйть Рәмиев иҗаты» (1974), «XIX йөз татар әдәбияты ядкярләре» (Х.Й. Миңнегулов белән берлектә, 1982) һ.б.). Х.Й. Миңнегуловның хезмәтләрендә урта гасырның теге яки бу чоры гына аерып алып өйрәнелми, ә шушы зур этап бербөтен буларак комплексны тикшерелә. Галим төрки-татар сүз сәнгатенең урта гасыр көнчыгыш әдәбиятлары белән бәйләнешләрендәге иҗади механизмнарын таба, сүз сәнгате үсешендә фарсы, гарәп, таҗик, азәрбайҗан әдәбиятларының ролен билгели. Бу исә төрки-татар әдәбиятында нәзирәчелек күренешен эзлекле ачыкларга, бәяләргә, традицияләрне һәм яңачалыкларны ачыграк тоярга, сәбәп-нәтиҗә бәйләнешләрендә аңлатырга мөмкинлек бирә («XIX йөз татар хрестоматияләре» (Ш.Садретдинов белән берлектә, 1982) һ.б.).

XX йөз башы – татар әдәбиятының алтын дәвере – буенча эзләнүләр И.З. Нуруллинның, соңрак М.С. Мәһдиевнең төп өйрәнү объекты булып күтәрелә. И.З. Нуруллин XX йөз башы әдәбиятының төп үсеш сукмакларын билгели [20, б. 182–188], шушы юнәлештә язылган «XX йөз башы татар әдәбияты» (1962), «Путь к зрелости» (1971), «Тормыш һәм сәнгать чынлыгы» (1983) кебек хезмәтләрендә әлеге дәвер сүз сәнгатен өйрәнүнең методологиясен эшли, Г.Тукай, Ф.Әмирхан, Г.Исхакый, Ш.Камал һ.б. әдипләрнең иҗат портретларын тәкъдим итә. М.С. Мәһдиев исә XX йөз башы татар әдәбияты үсешенә үзгә яссылыкта якын килә, моңа кадәр киң катлам укучыга билгеле булмаган исемнәрне, аларның әдәби мирасын фәнни әйләнешкә кертеп җибәрү ягыннан зур эш башкара («Талантның социаль тамырлары: яңа революцион күтәрелеш һәм беренче империалистик сугыш еллары татар әдәбияты тарихыннан» (1990), «Әдәбият һәм чынбарлык» (1987), «Реализмга таба: XX йөз башы татар әдәбиятында чынбарлыкның чагылышы мәсьәләләре» (1989) һ.б.).

Совет әдәбияты үсеше бөтенлекле, эзлекле процесс буларак З.М. Мәҗитов, Н.Г. Юзиев хезмәтләренең үзәгенә куела. З.М. Мәҗитов совет чоры әдәбиятын укыту юнәлешендә төп белгечкә әверелә, фәнни эзләнүләрендә Бөек Ватан сугышы чоры сүз сәнгатен өйрәнүне фәнни объект итеп ала («Фатих Кәрим: Тормышы һәм иҗат юлы турында очерк», (1963), «Заман сулышын тоеп: Бүгенге әдәбият турында» (1967), «Татар поэзиясе Бөек Ватан сугышы елларында» (1989) һ.б.). Н.Г. Юзиев исә совет чоры шигъриятенең төп үсеш сукмакларын аерып билгели, поэтиканы өйрәнү юнәлешендә нәтиҗәле эш алып бара («Муса Җәлил поэмалары» (1960), «Тормыш поэзиясе» (1961), «Традицияләр яңарганда» (1966), «Сугыштан соңгы еллардагы татар совет поэзиясе» (1971) һ.б.). Әнә шулай киң карашлы, фәнни куәскә ия галимнәрнең хезмәтләрендә әдәбият тарихын өйрәнүнең бөтенлекле методикасы эшләнеп җитә. Һәр галим үзенең фәнни эшчәнлеге юнәлешендә студентларга халык авыз иҗатыннан башлап, совет чорына кадәрге сүз сәнгате тарихын укыта, үз чоры әдәби барышына бәйле фәнни казанышлары белән уртаклаша.

Кафедра эшчәнлегендәге икенче гыйльми сукмакны әдәби тәнкыйть тарихын өйрәнү тәшкил итә һәм бу эзләнүләрне 1964 елда «Татар совет әдәби тәнкыйте (1917–1932)» темасына кандидатлык диссертациясен яклаган М.С. Мәһдиев әйдәп бара. Галим татар әдәби тәнкыйте һәм публицистикасы тарихын өйрәнә, XX йөз башында дөнья күргән «Йолдыз», «Вакыт», «Аң» һ.б. вакытлы матбугат битләрен тулысынча колачлап алып тикшереп чыга, шушы юлда бик күп әдәби фактларны төгәлләштерә, татар халкының әдәби-мәдәни мирасына, фикер ияләре Г.Сәгъди, Җ.Вәлиди, Г.Гали, Г.Рәхим, Ф.Сәйфи-Казанлы, Г.Нигъмәти һ.б. фәнни мирасына багышланган мәкаләләрен бастыра. Вакытлы матбугатның милли-мәдәни, әдәби фикер үсешенә, әдәбиятны камилләштерүгә керткән өлешен раслый, милли күтәрелешне нигезләгән, шушы процессның төп идеологлары булган

шәхесләрнең эшчәнлеген өйрәнеп, татар укучысының бу чор сүз сәнгатенә, милли-мәдәни фикер үсешенә нисбәтле караш-офыкларын киңәйтә. 1967–1970 еллар аралыгында М.С. Мәһдиев «Галия» һәм «Буби» мәдрәсәләре тарихына бәйле язмалар бастыра, студентларны гына түгел, гомумән, татар укучысын, киң җәмәгатьчелекне атаклы татар мәгърифәтчеләре Гобәйдулла һәм Габдулла Бубилар, Г. Баруди, Р. Фәхретдин, Ф. Кәрими, З. Камали һ.б. эшчәнлеге белән таныштыра.

Кафедраның фәнни эшчәнлегендә теоретик эзләнүләр дә алгы планда тора. И.З. Нуруллин («Реализм турында» (1974), «Әдәбият теориясе» (1977) һ.б.), Х.Г. Госман («Шигырь төзелеше» (1975), «Әдәбият теориясе» (1980), «Тюркский стих в средние века» (1987) һ.б.) хезмәтләре теоретик юнәлештә алып барылган эзләнүләрнең нәтиҗәсе буларак дөнья күрә.

1989 елда, бер яктан, Казан университеты проректоры М.Г. Госманов тырышлыгы белән Татар филологиясе, тарихы һәм көнчыгыш телләре факультетының оешуы (2000 елда Татар филологиясе һәм тарихы факультеты итеп үзгәртелә), икенче яктан, шушы чордагы иҗтимагый-сәяси, фәлсәфи фикердәге үзгәрешләр, яңарыш татар әдәбият белеменә, гомумән, гуманитар фәннәр өлкәсенә бәйле эзләнүләргә көчле йогынты ясый. Факультетның беренче деканы итеп филология фәннәре докторы, профессор Т.Н. Галиуллин билгеләнә. Ул факультетның алга таба төп үсеш юнәлешләрен билгели һәм 2001 елга кадәр идарә итә, 2001–2011 елларда факультетта декан булып тарих фәннәре докторы, профессор И.А. Гыйләҗев эшли.

Факультет оешу дәверендә татар әдәбияты кафедрасы икегә: татар әдәбияты (мөдирләре – А.Г. Әхмәдуллин (1981–1999), Х.Й. Миңнегулов (1999–2009), Т.Ш. Гыйләҗев (2009–2011)) һәм татар телен һәм әдәбиятын укыту методикасы (мөдирләре – Т.Н. Галиуллин (1989–2008), Д.Ф. Заһидуллина (2008–2011)) кафедраларына бүленә. Әлеге бүленеш үзе үк, бер яктан, фәнни проблемаларның төгәлләшүенә, икенче яктан, гыйльми-нәзари эзләнүләрнең киңәюенә, тармаклануына этәргеч бирә. Татар әдәбиятын өйрәнү белән бәйле әлеге ике кафедра филология фәненең мөһим бер учагы, башка югары уку йортларында әдәбият укытуны координацияләү үзәге булып үсеп җитә.

Яңа структур берәмлекләрнең әдәби процессны башка концептуаль нигезгә салып өйрәнергә кирәклек мәсьәләсе күтәрелгән чорда оешып китүе бик вакытлы була. Әдәби-нәзари фикердәге яңарыш, әдәбиятны өйрәнү концепцияләренең алышынуы, төрлеләнүе әдәби тикшеренүләргә «ревизия ясый», бу үзгәрешләр татар әдәбияты кафедрасы укытучылары алдына татар әдәбияты тарихы буенча лекцияләрне яңарту, татар әдәбият белеме өлкәсендә яңа тәгълиматларга, соңгы фәнни казанышларга йөз тотып, фәнни хезмәтләр язу бурычын куя. 1995 елда факультет базасында координацион үзәк – классик университет белеме бирү буенча Укыту методик берләшмәсенең «Россия халыкларының телләре һәм әдәбиятлары» секциясе (рәисе – башта Т.Н. Галиуллин, соңрак Х.Й. Миңнегулов, сәркатибе – Ф.Ш. Нуриева) төзелү дә бу процесска уңай йогынты ясый.

Яңа, өметле яшь кадрлар белән баеган татар әдәбияты кафедрасы фольклор һәм сүз сәнгатен диахроник планда, тарихи эзлеклелектә өйрәнүне үстереп алып китә. Мисал өчен, Р.К. Ганиеваның яңа методологик казанышларга таянып алып барылган эзләнүләре сүз сәнгатен көнчыгыш Ренессансы белән бәйләнештә өйрәнүләрне тирәнәйтә. «Татарская литература: традиции, взаимосвязи» (2002), «Традиции Восточного Ренессанса в тюркских литературах Средневековья и Нового времени» (2014) кебек саллы монографияләрендә «әдәбият белеменең иң катлаулы мәсьәләләреннән саналган иҗат юнәлеше, методы турындагы фикерләр дә, шушы чор әдәбиятындагы модернистик эзләнүләр хакындагы беренчел тикшеренүләр дә, XX йөз башы татар әдәбиятына кагылышлы методологик күзәтүләр дә урын ала; әлеге дәвер сүз сәнгатенең Көнчыгыш һәм Көнбатыш әдәби традицияләрен яңа милли нигездә синтезлавы хакындагы методологик концепция дәлилләнә» [21, б. 319].

Кафедрада нәтиҗәле эшләп килгән А.Г. Әхмәдуллин («Әдәбият белеме сүзлеге» (1990), «Офыклар киңәйгәндә» (2002), «Күңелләрне уятыр: хәзерге татар драматургиясе» (2007) һ.б.) [22, б. 173–181] һәм Ә.М. Закирҗанов («Заман белән бергә: әдәби тәнкыйть мәкаләләре», 2004), А.Д. Батталова («Татар драматургиясендә йорт образының үсеш-үзгәреше (1960–2000 еллар)», 2009) әдәбият теориясе һәм татар драматургиясе мәсьәләләрен өйрәнүгә йөз тота.

М.Х. Бакиров, фәнни яңарыштан файдаланып, төрки шигырь теориясен һәм тарихын өйрәнү юнәлешендәге эзләнүләрен тирәнәйтә [23, б. 42–58], төрки-татар шигыре

төзелешенә, халык авыз иҗатына, гомумтөрки шигыренең тарихына кагылышлы монографияләрен язып («Гомумтөрки поэзиясенең яралуы һәм иң борынгы формалары» (1999), «Шигърият дөньясына сәяхәт. Фольклордан классик язма шигырьгә күчеш тарихыннан» (1999) һ.б.), студентларга белем бирә.

Х.Й. Миңнегулов һәм аның укучысы И.Г. Госманов («Мәгърифәт җырчысы», 2006) урта гасыр төрки-татар әдәбиятын, XIX гасыр сүз сәнгате үсешен өйрәнүне дәвам итә. Моннан тыш, Х.Й. Миңнегуловның фәнни эшчәнлегендәге тагын бер юнәлеш мөһаҗирлектәге татар әдипләренең иҗатын киң катлам укучыга кайтаруга бәйле үсеп китә. Хөсәен Габдүш, Сания Гыйффәт, Хәсән Хәмидулла, Әхмәд Ләбиб, Шиһаб Нигъмәти, Әхмәд Гәрәй, Гәүһәр Туганай, Минһаҗ Исмәгыйли һ.б. иҗатлары хакындагы язмалары, чит илләрдә нәшер ителгән татарча газета-журналлар турындагы хезмәтләре шул хакта сөйли («Чит илләрдәге татар әдәбияты», 2007).

Т.Ш. Гыйләҗев сүз сәнгатенең «алтын чор»ы – XX йөз башы әдәби барышын, аның үсеш-үзгәреш юлларын, әдәби юнәлешләр һәм агымнар үсешен өйрәнүне алга куя. Г.Тукай, С.Рәмиев, Дәрдемәнд, Н.Думави, Г.Ибраһимов, Ш.Камал, Г.Исхакый, Ф.Әмирхан, Г.Камал, К.Тинчурин, М.Фәйзи, Ш.Әхмәдиев, Г.Терегулов һ.б. кебек актив иҗат эшчәнлеге белән шөгыльләнгән һәр әдипнең иҗатын, әдәби-мәдәни проблемаларны Т.Ш. Гыйләҗев яңа концептуаль югарылыкта бәяләп чыга. Үзе тикшерү үзәгенә алган һәр әдипнең әдәбиятка килү юлын, әдәби карашларының эволюциясен, әсәрләрендәге дөньяга карашның, дөнья сурәтенең үсеш-үзгәрешен төрки-татар, рус-Европа әдәбиятлары фонында күзәтеп чыгып, һәркайсының әдәбият мәйданындагы урынын тәгаенләп бара, тулы иҗат портретын тергезә [24, б. 189]. 1992 елда «1920–1930 еллар татар әдәби тәнкыйте үсешендә төп тенденцияләр (метод һәм герой проблемасы)» дигән темага кандидатлык диссертациясен яклап, ул әдәби тәнкыйть тарихын өйрәнү юлында да нәтиҗәле эшли («Әдәби мирас: тарих һәм заман», 2006).

Кафедра укытучылары Р.К. Ганиева, Х.Й. Миңнегулов, Р.Ф. Харрасова, Т.Ш. Гыйләҗев Г.Исхакыйның исемен һәм әдәби мирасын кайтару юнәлешендә актив эш алып бара. Текстологик эш башкарып, аңлатмалар белән әдипнең шактый әсәрләрен киң фәнни әйләнешкә кертеп җибәрәләр, Г. Исхакый иҗатының төп чорларын аерып чыгарып, бөтенлекле фәнни бәя бирәләр.

Яңарыш җилләре татар әдәбиятыннан программа һәм дәреслекләрне яңартуны, эчтәлеген тулысынча үзгәртүне таләп итә. А.Г. Әхмәдуллин җитәкчелегендә Казан дәүләт педагогия университеты (хәзерге вакытта Казан федераль университеты) галимнәре белән берлектә эшче коллектив төзелеп, программа һәм дәреслекләр, методик кулланмалар язу эше башлана. Бу эшкә Х.Й. Миңнегулов, Ш.Ә. Садретдинов, Ә.М. Закирҗановлар да актив катнашып китеп, 2011 елга кадәр татар мәктәпләре шушы коллектив төзегән дәреслекләр аша татар әдәбиятын үзләштерә, сүз сәнгатенең иң гүзәл ядкярләре белән таныша.

1989 елда гына оешып, төрле буын һәм юнәлеш авторларын берләштергән Татар телен һәм әдәбиятын укыту методикасы кафедрасының фәнни эшчәнлеге «Татар телен һәм әдәбиятын мәктәптә һәм югары уку йортында укытуның методологиясе һәм методикасы» проблематикасы тирәсенә берләшә. Кафедрадагы әдәбиятчыларның бер өлеше XX гасыр һәм XX-XXI гасыр сүз сәнгате үсешен, нәзари фикер үсешен (җитәкчесе – Т.Н. Галиуллин) өйрәнүгә йөз тотса, бер өлеше методик аспектта эзләнүләр (җитәкчесе – Д.Ф. Заһидуллина) алып бара.

Д.Ф. Заһидуллина, А.Г. Яхин һәм Ф.Х. Җәүһәрова урта мәктәптә әдәбият укыту проблемаларын өйрәнүне тирәнәйтә. Д.Ф. Заһидуллина әдәбият укыту методикасыннан бүген дә актив кулланылышта булган дәреслекләр яза («Урта мәктәптә татар әдәбиятын укыту методикасы» (2000), «Мәктәптә татар әдәбиятын укыту методикасы» (2004) һ.б.). А.Г. Яхин 1991 елдан урта мәктәпнең 1–11 сыйныфлары өчен әдәби әсәрне һәм сүз сәнгатен структур-семиотик методка таянып үзләштерүгә, укучының мөстәкыйль мантыйкый фикерләвен үстерүгә, «гадидән катлаулыга принцибы аша әдәби әсәрдән әдип иҗатын, аннан әдәби чорны һәм әдәби барышны анализлауга» [25, б. 171] йөз тоткан альтернатив программа, дәреслекләр һәм методик әсбаплар әзерләү эшенә керешә, аларны университет һәм Питрәч районының Шәле урта мәктәбе базаларында апробацияли, шул рәвешле дәреслекләрне камилләштерә һәм республика мәктәпләренә тәкъдим итә. Нәтиҗәдә, методик планда ике кафедра урта гомуми мәктәпләр өчен татар әдәбиятыннан

ике юнәлештәге – традицион һәм альтернатив – авторлык программалары һәм дәреслекләр линиясе эшләп өлгертә! ФДББС шартларында татар әдәбиятын укыту программалары эшләүне соңрак Д.Ф. Заһидуллина һәм Н.М. Йосыпова дәвам итә («Татар телендә белем бирүче мәгариф оешмалары өчен татар әдәбиятыннан үрнәк программа», 2011). Алар авторлыгындагы программа 2023 елга кадәр татар мәктәпләре өчен төп уку-укыту программасы буларак хезмәт итә.

Моннан тыш, кафедра укытучылары Д.Ф. Заһидуллина, Ф.Х. Җәүһәрова, Н.М. Йосыпова, Г.Р. Гайнуллина, А.Д. Батталова методик кулланмалар, әсбаплар, югары уку йортлары өчен дәреслекләр эшләүне активлаштыра, филология факультеты укытучылары белән берлектә (В.Р.Әминева, М.И. Ибраһимов, А.З. Хәбибуллина, Э.Ф. Ногъманова) белән берлектә компаративистик эзләнүләрне көчәйтә: «Татар әдәбияты: теория, тарих» (Д.Ф. Заһидуллина, Ә.М. Закирҗанов, Т.Ш. Гыйләҗев, Н.М. Йосыпова, 2004, 2006), «Әдәби әсәр: өйрәнәбез һәм анализ ясыйбыз» (Д.Ф. Заһидуллина, В.Р. Әминева, М.И. Ибраһимов, 2007), «Әдәбият белеме: терминнар һәм төшенчәләр сүзлеге» (Д.Ф. Заһидуллина, Ә.М. Закирҗанов, Н.М. Йосыпова, В.Р. Әминева, М.И. Ибраһимов, Т.Ш. Гыйләҗев, Г.Р. Гайнуллина, 2007), «Татар әдәбиятыннан таблицалар» (Д.Ф. Заһидуллина, Н.М. Йосыпова, Ә.М. Закирҗанов, 2009), «Татар әдәбияты. Бердәм республика имтиханына әзерләнү өчен кулланма» (Н.М. Йосыпова, 2008, 2010, 2011), «XX гасыр татар әдәбияты тарихы: югары уку йортлары өчен дәреслек» (Д.Ф. Заһидуллина, Н.М. Йосыпова, 2011), «Фольклор практикасы» (Ф.Х. Җәүһәрова, А.Д. Батталова, 2009) һ.б.

Т.Н. Галиуллин XX гасыр татар поэзиясен әдәби барыш буларак диахроник аспектта өйрәнә, шушы юлда үз мәктәбен булдырып, эшен дәвам итәрлек шәкертләрне әзерли («Шигърият баскычлары» (2002), «Шәхесне гасырлар тудыра» (2003), «Әдәбият – хәтер хәзинәсе» (2008), «Яктылык» (2011) һ.б.) Д.Ф. Заһидуллина милли әдәбият тарихын синхрон система буларак тикшереп, үз фәнни концепциясен тәкъдим итә, аның фәнни эзләнүләре дә, нигездә, шуңа карый («Әдәбият кануннары һәм заман» (2000), «Модернизм һәм XX йөз башы татар прозасы» (2003), «Дөнья сурәте үзгәрү» (2006), «Яңа дулкында» (2006), «История науки о литературе у татар» (2011) һ.б.). Н.М. Йосыпова һәм Г.Р. Гайнуллинаның фәнни эшчәнлеге XX йөз һәм хәзерге татар әдәбиятын өйрәнүгә йөз тота, аларның хезмәтләрендә сүз сәнгатенең эчтәлек һәм форма үзенчәлекләре структур-семиотик һәм нарратологик аспектта бәяләнә, стильләр, иҗади агымнар һәм юнәлешләр аспектында яңа тенденцияләр формалашуы тикшерелә.

Ә моның кадәр киң колачлы фәнни-методик эшчәнлек алып бару өчен өчен яңа көчләр, киң карашлы, теге яки бу әдәби күренешкә үз анык мөнәсәбәте булган яшь галимнәрнең кирәклеге бәхәссез. 1991 елда ачылган Россия Федерациясе халыклары әдәбияты, төрки телләр буенча докторлык һәм кандидатлык диссертацияләрен яклау Советы (рәисе – Т.Н. Галиуллин) оешуның әһәмияте бу яктан бәһаләп бетергесез була. Шул чордан башлап, бүгенгә кадәр татар әдәбияты кафедрасы мөгаллимнәренең күбесе, шушы ук уку йортында укытучы өлкән буын галимнәр җитәкчелегендә кандидатлык, докторлык диссертацияләрен өлгертеп, әлеге Совет аша гыйльми дәрәҗә ала, галим булып өлгерә (Ф.Г. Галимуллин, Х.Й. Миңнегулов, М.Х. Бакиров, Д.Ф. Заһидуллина, Ф.С. Сәйфуллина, Ә.М. Закирҗанов, Н.М. Йосыпова, Г.Р. Гайнуллина, А.Д. Батталова, И.Г. Гомәров, Л.И. Хәйдәров, Р.Р. Сабиров һ.б.). Бу үзе үк Казан университетында татар әдәбият белеменең тулы бер фәнни мәктәп булып формалашып, оешып җитүе хакында сөйли.

2011 елдан татар әдәбияты кафедрасы өчен яңа чор башлана: Казан федераль университеты оешу, Казан дәүләт университетында һәм Татар дәүләт гуманитар-педагогика университетында яшәп килгән татар әдәбиятын өйрәнү белән шөгыльләнүче кафедраларның кушылуы сыйфат һәм сан үзгәрешләренә китерә. Һәр ике якның үз яңалыклары белән берләшүе фәнни һәм методик тикшеренүләрне киңәйтеп һәм тирәнәйтеп җибәрә, уку йортының федераль университет дәрәҗәсенә күтәрелүе фәнни эзләнүләрне яңа яссылыкларда алып бару мөмкинлеген бирә.

Бүгенге көндә татар әдәбияты кафедрасы (мөдире – Ф.С. Сәйфуллина) укытучыларының фәнни эшчәнлеге татар әдәби барышын көнбатыш һәм көнчыгыш мәдәниятләре синтезында, Идел буе һәм Урал алды халыклары сүз сәнгате контекстында комплекслы тикшерү кысаларында алып барыла. Ф.С. Сәйфуллина, Л.И. Минһаҗева, Г.Ф. Каюмоваларның күпсанлы хезмәтләрендә

татар балалар әдәбиятының, регион әдәбиятының һәм халык авыз иҗатының әдәби-эстетик һәм фәлсәфи-этик нигезләре фәнни өйрәнү объектына әверелә, Идел буе һәм Урал алды халыклары сүз сәнгате белән чагыштырма планда тикшерелә. Ф.Г. Галимуллин, Н.М. Йосыпова, М.М. Хәбетдинова, Г.Р. Гайнуллина, Т.Ш. Гыйләҗев татар әдәбиятын рус, көнбатыш һәм көнчыгыш мәдәниятләре синтезында, Идел буе һәм Урал алды халыклары сүз сәнгате контекстында диахроник һәм синхроник аспектларда өйрәнү белән шөгыльләнә, аларның хезмәтләре сүз сәнгатенең, татар әдәби тәнкыйтенең теориясен, тарихын бөтенлекле система буларак бәяләүгә йөз тота. Шушы эзләнүләрнең нәтиҗәсе буларак, ел саен кафедра укытучыларынң монографияләре, уку-укыту әсбаплары, югары уку йортлары өчен татар әдәбиятыннан дәреслекләре дөнья күрә.

Шушы вакыт аралыгында кафедрада 2 докторлык диссертациясе яклана (Н.М. Йосыпова, Л.И. Минһаҗева), кафедра укытучылары җитәкчелегендә (Ф.Г. Галимуллин, Ф.С. Сәйфуллина, Л.И. Минһаҗева, Н.М. Йосыпова, Г.Р. Гайнуллина) дистәдән артык укучы аспирантура үтеп, кандидатлык һәм докторлык диссертацияләрен яклый. Идел буендагы һәм чит илләрдәге төрки халыклар әдәбиятын өйрәнү белән шөгыльләнүче галимнәр татар әдәбияты кафедрасында стажировка үтеп, белемнәрен күтәрә, уртак проектлар башкара.

Кафедра укытучылары академик басмалар, энциклопедияләр төзүдә актив катнаша, аерым әдипләрнең иҗатын системалы өйрәнү, рухи мирасны татар укучысына кайтару, киң фәнни әйләнешкә кертү юнәлешендә актив эшчәнлек алып бара (Ф.С. Сәйфуллина, М.М. Хәбетдинова, Г.Р. Гайнуллина, Н.М. Йосыпова), гомуми урта белем бирү мәктәпләре һәм гимназияләре өчен дәреслекләр, методик кулланмалар, уку-укыту әсбаплары төзү эшенә җәлеп ителә (Ф.Г. Галимуллин, Л.И. Минһаҗева, Н.М. Йосыпова).

Кафедрада татар әдәбиятын өйрәнү белән бәйле бик күп проектлар тормышка ашырыла. Моннан тыш, югары уку йортларында татар әдәбиятын өйрәнү юнәлешендәге бердәнбер мөстәкыйль структур берәмлек буларак, кафедра укытучылары республикабызның әдәби-мәдәни, иҗтимагый тормышында актив катнаша. Бүгенге көндә татар әдәбияты кафедрасы – гади кафедра гына түгел, татар әдәбиятын өйрәнү, аны яшьләргә пропагандалау, шушы юнәлештәге фәнни һәм методик эзләнүләрне координацияләү үзәге дә.

Төп нәтиҗәләр

2024 нче елда Казан университетының татар әдәбияты кафедрасы үзенең 80 еллык юбилеен билгеләп үтә, уку йортында татар әдәбият белеме белән бәйле эзләнүләрнең башланып, киң колач алып китүенә дә 80 ел тула. Үзенең юл башын кечкенә генә берәмлектән башлаган кафедра бу түгәрәк датаны татар әдәбиятын өйрәнүнең фәнни учагы һәм фәнни-методик эзләнүләрне координацияләү үзәге дәрәҗәсенә күтәрелеп каршылый. Шушы вакыт эчендә кафедрада татар әдәбият белеме өлкәсендәге эзләнүләр, нигездә, өч аспектта – теоретик, диахроник һәм синхроник, методик юнәлешләрдә алып барыла. Әлеге гыйльми-методик эзләнүләр студентларга белем бирү өчен монографияләр, уку-укыту кулланмалары, лекцияләр, махсус курс программалары белән ныгытыла һәм эзлекле, бөтенлекле, тотрыклы система буларак оешып җитә. Төрле елларда университетта укып, татар әдәбияты кафедралары укытучылары тарафыннан ук әзерләнгән галимнәр буыны үсеп җитеп, инде бүген үзләре студентларга белем бирә, шәкертләрен әзерли, фәндә үз сүзен әйтеп, буыннар бәйләнешен тәэмин итә. Казан университетындагы бу юлыбыз алга таба да дәвамлы һәм бәрәкәтле булсын иде!

Әдәбият

1. Замалетдинов Р.Р., Хабутдинова М.М. История создания отделения татарского языка и литературы в Казанском университете в воспоминаниях преподавателей и первых студентов // Татарика. 2018. №1(10). С. 91–113.
2. Тумашева Д.Г. Развитие татарского языкознания в Казанском университете (1944–1995) // Гасырлар авазы – Эхо веков. 1996. №1/2. С. 212–216.
3. Миннегулов Х.Ю. Татарская словесность в Казанском университете // Научный Татарстан. 2015. № 1. С. 65–71.
4. Ханипова И.И. Создание кафедры татарского языка и литературы в Казанском государственном университете и ее деятельность с середины 1940-х – 1950-е годы // Историческая этнология. 2021. Т. 6. № 2. С. 231–241.
5. Ярмакеев И.Э., Мухаметшина Р.Ф. Филология в Казанском федеральном университете: прошлое – настоящее – будущее // Мир русского слова. 2021. № 1. С. 111–121.
6. Миннегулов Х.Ю. Хатип Усманович Усманов. Казань: Казанский университет, 2002. 20 с.

7. Галиуллин Т.Н. Нил Гафур улы Юзиев. Казан: Казан университеты, 2002. 20 б.

8. Миңнегулов Х.Й. Шәйхи Әләветдин улы Садретдинов. Казан: Казан университеты, 2003. 20 б.

9. Заһидуллина Д.Ф. Мөхәммәт Сөнгат улы Мәһдиев. Казан: Казан университеты, 2003. 28 б.

10. Татар факультетына 50 ел. Казан: Шәкли фәхем, 1994. 70 б.

11. Татар факультетына 60 ел. Казан: Казан ун-ты типографиясе, 2004. 143 б.

12. Татар филологиясе һәм тарихы факультеты. Казан: Б. и., 2004. 42 б.

13. Татарстан Республикасы Дәүләт архивы. Ф. Р-1337. Оп. 2. Д. 167. Б. 1–51.

14. Татарстан Республикасы Дәүләт архивы. Ф. Р-1337. Оп. 2. Д. 168. Б. 5–145.

15. Татарстан Республикасы Дәүләт архивы. Ф. Р-1337. Оп. 2. Д. 507. Б. 9–20.

16. Татарстан Республикасы Дәүләт архивы. Ф. Р-1337. Оп. 2. Д. 238. Б. 8.

17. Юсупова Н.М. Научно-критическая деятельность Нила Гафуровича Юзиева // TATARICA. 2021. № 16. С. 172–178.

18. Закирзянов А.М. Вкладывая тепло своей души (К 90-летию Резеды Ганиевой) // Tatarica. 2022. №1 (22). 155–163 б.

19. Мотигуллина А.Р., Гайнуллина Г.Р. А. Яхин как яркий представитель научной школы системно-комплексного изучения литературы и искусства Казанского университета // Филология и культура. Philology and Culture. 2016. № 4 (46). С. 314–324.

20. Харрасова Р.Ф. Ибраһим Зиннәт улы Нуруллин – галим, тәнкыйтьче һәм прозаик // Tatarica. 2023. №20 (1). С. 182–188.

21. Юсупова Н.М., Гайнуллина Г.Р. Жизнь, посвященная науке (К 90-летию со дня рождения профессора Казанского университета Р. К. Ганиевой) // Филология и культура. Philology and Cultura. 2022. №3 (69). С. 316–321.

22. Сайфулина Ф.С. Күренекле әдәбият галиме Азат Гыйльмулла улы Әхмәдуллин// Tatarica. 2022. №2(19). С. 173–181.

23. Йылмаз Г.М., Завгарова Ф.Х., Хабутдинова М.М. Творческий портрет фольклориста Марселя Бакирова в зеркале его личных воспоминаний и в оценке современников // Tatarica. 2023. №2 (21). С. 42–58.

24. Хабутдинова М.М., Юсупова Н.М. Литературно-критическая и научная деятельность Т.Ш. Гилазова // Филология и культура. Philology and Culture. 2020. №4(62). С. 187–190.

25. Юсупов А.Ф. Альберт Гатуф улы Яхинның фәнни-методик эшчәнлеге // TATARICA. 2021. № 17 (1). Б. 166–171.

ТАТАРСКОЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ В КАЗАНСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ

Нурфия Марсовна Юсупова,
Казанский федеральный университет,
Россия, 420008, г. Казань, ул. Кремлевская, д. 18,
faikovich@mail.ru.

В статье рассматривается формирование и развитие татарского литературоведения в Казанском университете в контексте общероссийского литературоведения, систематизированы сведения о вкладе ученых в татарское литературоведение. Казанский университет имеет более 80-летнюю историю всестороннего изучения татарской литературы. Татарская литературоведческая школа начала складываться еще с 1944 г., фактически с первых лет существования нового отделения – отделения татарского языка и литературы в Казанском университете. У истоков школы стояли выдающиеся ученые Казанского университета. Высокая эрудированность, применение новых методов в изучении татарской литературы, широкая проблематика исследований определили значительный вклад многих из них в историю науки о литературе. В статье охарактеризованы основные научные школы, история их становления и вклад отдельных ученых в разработку ключевых проблем истории татарской литературы, теории литературы и методики преподавания. Хронологические рамки исследования охватывают период с 1944 по 2024 г. В ходе исследования обобщается деятельность кафедры татарской литературы на современном этапе.

Ключевые слова: Казанский университет, татарская литература, теория литературы, научная деятельность, кафедра татарской литературы